

valóság

A TARTALOMBÓL

Lányi Gusztáv:
Lélekelemzés és politika

Pirityi Sándor:
Jó szándékkal kikövezett út

Faragó Béla:
A nyugati liberalizmus: honnan hová?

Kéri Katalin:
Női időtöltések hajdanán

Kun Miklós:
Egy bolsevik kultúrpolitikus végnapjai

Kahler Frigyes:
Mozaikok a november 4-e utáni
valósághoz

Jordán Gyula:
A „tengerentúli kínaiak”

Vékássy László:
A házastársi hűségéről

Külföldi folyóiratokból

97

3

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat és a Magyar Hivatalos
Közlönykiadó Kft. havi folyóirata

1997. március
XL. évfolyam 3. szám

Szerkesztőség
Budapest VIII.,
Somogyi Béla u. 6.
Postacím:
1428 Budapest, Pf. 51.
Telefon: 118-8791, 266-9290
Fax: 118-8791

Kiadja
a Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft.
Felelős kiadó
Nyéki József vezérigazgató
1085 Budapest,
Somogyi Béla u. 6.

Nyomdai munkálatok
Közlönynyomda, Lajosmizse
Felelős vezető
Burdján Norbert igazgató

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:
József Attila Alapítvány
Valóság Alapítvány

Szerkesztőbizottság
Benkő Samu
Bogár László
Harmati István
Kapronczay Károly
Kiss György
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tardy János
Tellér Gyula
Turczel Lajos
Vigh Károly elnök
Zoltán Zoltán

Főszerkesztő
Tókéczki László

Szerkesztők
Kapronczay Károly
Pécsi Tibor
Weltler Ildikó

Előfizethető a Magyar Hivatalos Közlönykiadó Kft.-nél: 1085 Budapest, Somogyi Béla u. 6.,
1394 Budapest 62., Pf. 357. Telefon: 117-9999, tel./fax: 118-6668. Előfizetésben terjeszti
a Fáva Rt.: 1085 Budapest, Somogyi Béla u. 6., Telefon: 118-8557.
Árusításban megvásárolható a Közlönyboltban (1085 Budapest, Somogyi Béla u. 6.),
a Hírker Rt., az NHRT és a regionális lapterjesztők árusítóhelyein.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Lányi Gusztáv: Lélekelemzés és politika</i>	1
<i>Pirityi Sándor: Jó szándékkal kikövezett út</i>	15
<i>Faragó Béla: A nyugati liberalizmus: honnan hová?</i>	28

SZÁZADOK

<i>Kéri Katalin: Női időtöltések száz évvel ezelőtt</i>	36
<i>Kun Miklós: Egy bolsevik kultúrpolitikus végnapjai</i>	44
<i>Kahler Frigyes: Mozaikok a november 4-e utáni magyar valósághoz</i>	57
<i>Fapál László: A VI. és a VII. ötéves terv közvetlen honvédelmi kiadásai</i>	70

KITEKINTŐ

<i>Jordán Gyula: A világ egyik legnagyobb kisebbsége: a „tengerentúli kínaiak”</i>	78
--	----

MŰHELY

<i>Vékássy László: Családlátogatási adatok: a házastársi hűségről</i>	94
<i>Nemes Károly: Zukor Adolf</i>	100

NAPLÓ ÉS KRITIKA

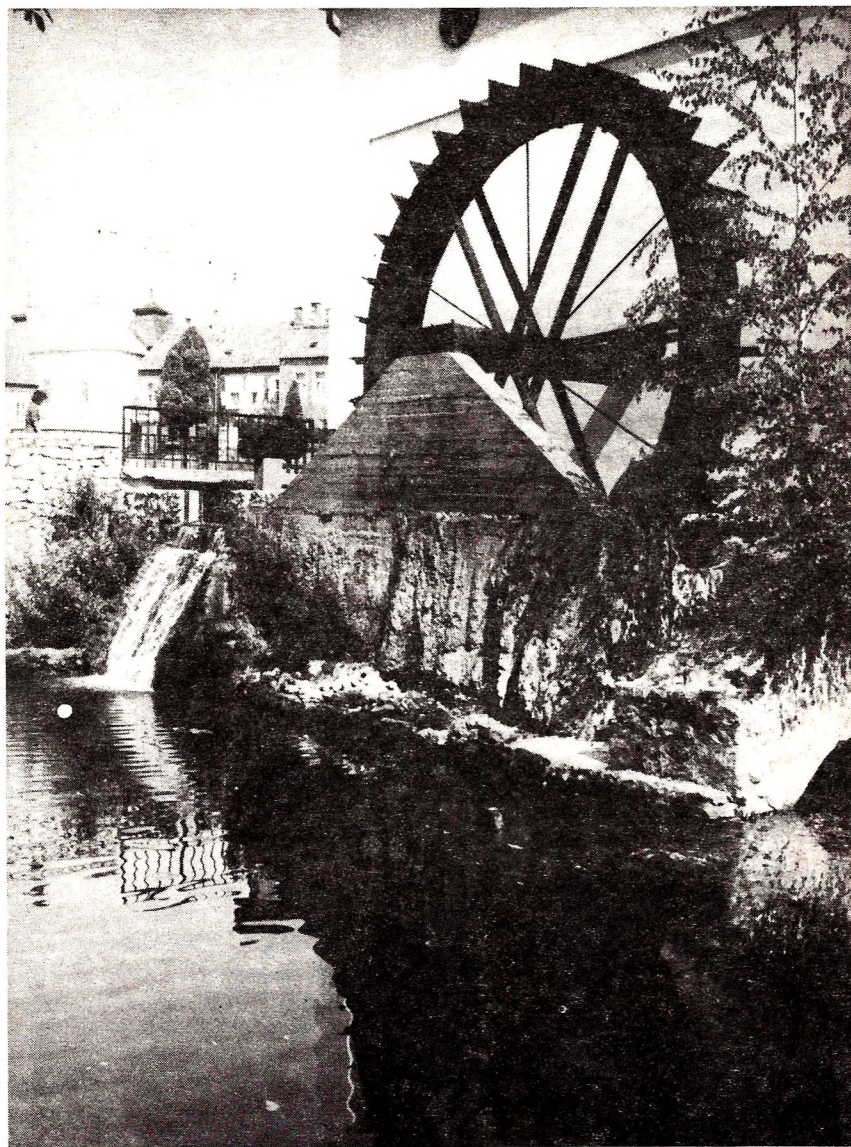
<i>Frideczky Frigyes: A film krónikája</i>	106
<i>Bán D. András: A jezsuitáktól az Amerika Hangjáig</i>	114

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Hans-Ulrich Wehler: Merre tartson a történettudomány? (117), A nyugat-európai zsidóság kilátásai (121), Újszerű német könyvtári útmutató (126)

KÉPEK

Székely Tamás fotói (27, 35, 69, 99, 105, 116, 128)

E számunk szerzői

Bán D. András történész, Budapest
Fapál László egyetemi tanársegéd, Budapest
Faragó Béla filozófus, Párizs
Frideczky Frigyes ny. egyetemi magántanár, Budapest
Jordán Gyula egyetemi docens, Budapest
Kahler Frigyes egyetemi docens, Veszprém

Kéri Katalin egyetemi adjunktus, Pécs
Kun Miklós történész, Budapest
Lányi Gusztáv pszichológus, Budapest
Nemes Károly filmesztéta, Budapest
Pirityi Sándor újságíró, Budapest
Vékássy László pszichológus, Budapest

Női időtöltések száz évvel ezelőtt

(*A forrásokról*) Egyszerre könnyű és nehéz a történész dolga, ha a nőtörténet egyes korszakait kutatja. Könnyű, mert nagyon sok forrás áll rendelkezésére: a hagyományos történeti forrásokon kívül felhasználhatja a szociológiai, művészet-, divat- és irodalomtörténeti, pedagógiai, jogi, gazdasági tárgyú dokumentumokat. A multidiszciplináris kutatásokat azonban nehezíti az a tény, hogy a források egyenetlenek. A múlt század utolsó felének magyar nőiről elsősorban a korabeli – nagyon gazdag – sajtóból, magánlevelekből, naplókából és önéletírásokból, valamint az akkori színes könyvtermésből meríthetünk adatokat. Kiegészítésként szolgálnak a szórványos levéltári források (egyleti ügyekről, tanügyi témákról, perekről szóló dokumentumok), tárgyi emlékek és a korabeli jogalkotás szövegei.

(*A szabadidő eltöltéséről*) A dualizmus korában Magyarországon is – Európa más országaihoz hasonlóan – fokozatosan megváltozott a nők társadalmi-gazdasági helyzete és életmódja. A reformkori törekvések hatására egyre inkább kiszélesedtek a lánynevelés szinterei, s a századvégre kibontakozó iparosodás következtében megnőtt a munkába álló nők száma. Az urbanizáció hatására nők tízezreinek teljesen megváltozott az élete az előző generációk asszonyaihoz képest. A századvég polgári családjaiban élő nők kirándulásokkal, bálozással, színházlátogatással, olvasással, sportolással, hímmzéssel, zenéléssel töltötték ki szabadidejüket, a főúri rétegek nőtagjaihoz hasonlóan. A századvégre a városlakó munkás- és cselédlányok is kialakították saját szórakozási szokásaikat és színtereiket – általában jól elkülönülve a gazdagabb rétegektől.

(*Séták, kirándulások*) Az utazás, a kirándulás, a séta volt a korabeli nők egyik kedvenc időtöltése a források szerint. A kevésbé tehetősek településük divatos főutcáján vagy erdőjében, parkjában sétáltak, a gazdagabbak pedig nagyobb (külföldi) utazásokat tettek. Ehhez, persze, hozzájárult Magyarországon is a gőzhajózás, a vasút és a városi tömegközlekedés nagyarányú fejlődése. Nagy Ivánné, akinek 1883 és 1895 között írt naplója ránk maradt, bejegyzései szerint nagyon sokat utazott férjével és rokonaival együtt. Gyakorta mentek Verőcéről hajóval Pestre és Bécsbe. Kirándulásokat tettek a Felvidékre, Esztergombra, Vácra, Balassagyarmatra, híres fürdőhelyekre. Naplójának néhány sora tanúskodik arról, mit csináltak az egyes helyeken: „1887. ápr. 2. Voltunk a Somossy Orpheumba a törpéket megnézni, mind igen csinos kis teremtések voltak – de bizony, azt elég egyszer megnézni. 3. jöttünk haza. (...) 1887. máj. 27. ... megnéztük a krasznahorkai várat s láttuk Serédi Sofia holttestét üveg koporsóba, és ebédeltünk Váralján Erdősi igazgatónál. (...) 1888. jún. 5. mentünk Vácra... és Iván Pestre ment és délután visszajött a hajón, s miis mentünk a hugommal Esztergomba – ahol igen rossz éjszakám volt – 6-a megnéztük a nagy templomot a primási kincstárt, palotát, képtárt és kupolát – délután haza jöttünk vasúton Verőczéig.”¹ Bár a naplóból kiolvasható, hogy szerzőjének nem voltak anyagi gondjai, mégis ő maga nézett a gazdaság dolgai után. Figyelemmel kísérte a tehenek, lovak szaporodását, ő maga ültette meg a kottlósokat, fát hozatott és vágatott, vas-

kályhát és egyéb dolgokat vásárolt. Mindennapi munkái mellett pedig vendégeket fogadott, bálókba járt, a bécsi Praterban mulatott. Valószínűleg illett rá Beniczky korabeli véleménye, amely szerint az utazás „a legnagyobb szellemi élvezetek egyike azok számára, kik értelemmel bírnak a természet szépségeinek felfogására”.²

A szaporodó utazgatások, az átalakuló városi közlekedés miatt egyesek aggodalmukat fejezték ki az újságok és az illemtankönyvek hasábjain: attól féltek, hogy az utcán sétálgató vagy nyilvános járműveken utazó lányok, nők erkölcsi megromlanak. Különösen azt tartották többen felháborítótnak, hogy más országokban kezdtek a lányok, nők egyedül (kíséret, felügyelet nélkül) járni. A *Magyar Háziasszony* című lapban például 1882-ben azt írták, hogy bár az Egyesült Államokból a szabadelvűség beszivárgott Európába, azért nem volna jó, ha Magyarországon is (miként Angliában) egyedül járkálnának a lányok. Így érvelt az újságíró: „Nálunk nincs szüksége a lánynak arra az önállóságra, melyet amerikai nővérei igénybe vesznek...”, s hozzátette még, hogy ez különben is veszélyes, mert a magányos nőt inzultálhatják, meg aztán a magyar nők természete is ellenáll ennek a liberális szokásnak.³ A századfordulóra azonban sok minden megváltozott, a szaporodó fürdőhelyeken, strandokon lazultak a szigorú viselkedési szabályok. Trencséntepliczre, Pöstyénbe vagy a Balatonhoz a nők akár egyedül is elutazhattak egy kis „vízkúrára”.

A séta, a kirándulás mellett a mozgásnak más formái is elterjedtek: a *Vasárnapi Újság* 1880-ban kuriózumként írt a francia hölgyek körében akkoriban terjedő időtöltésről, a vadászatról.⁴ A legtöbb sportág esetében, amely a nők körében elterjedt, a közvélemény (főként a férfiak) eleinte rosszallását fejezte ki. A nőknek ezért szinte minden egyes sportág és mozgásforma esetében meg kellett vívniuk a maguk „emancipációs küzdelmét”, ugyanúgy, mint az élet más területein, a jogban vagy a gazdaságban. A *Vasárnapi Újság*ban például egy férfi még 1909-ben is gúnyolódva és lekicsinylően szólt a női vadászokról, akikre szerinte még elnevezést sem lehet találni, olyannyira alkalmatlanok eme „sport” művelésére. Szerinte a nők hiába vadásznak, mert nem értenek az effélékhez, soha nem tudnak csendben maradni, nincs bennük szenvedély, alkalmazkodásra hajlóak, csak a fess vadászuha érdekli őket, nem mennek el egyedül vadászni, azt sem bánják végeredményben, ha elmarad a vadászat.⁵

(A női sportok) A vadászathoz hasonlóan a nők által művelt biciklizés, teniszezés, úszás, vívás és tornagyakorlatok társadalmi szintű elfogadása is lassú folyamat volt; általában a századvégig váratott magára. E sportágak művelésének természetesen a ruhadivat is számos korlátot szabott. A fűzők, az abroncsos és turnűrös szoknyák, a többméternyi kelmet tartalmazó ruhaköltemények eltűnése és egyszerűsödése tette csak lehetővé a női test szabad mozgását.

A korcsolyázás az egyik első olyan sporttevékenység volt, amely a magyar társadalmi életben már az 1870-es évekre polgárjogot nyert. A sporttörténeti szakkönyvek az európai korcsolyázás kezdeteit a XIII–XIV. századra teszik, amikor is a németalföldi lakosság sportolás vagy téli közlekedés céljából lábára csont-, majd később vas és fa kombinációjából készült korcsolyát kötött.⁶ Magyarországon egészen az 1860-as évekig a korcsolyázás nem volt divatos sportág, a nők körében pedig különösen nem. Az 1860-as évek végén – vélhetőleg a bécsi korcsolyázóegyesület megszervezésének hírére – a magyar fővárosban is szervezkedni kezdett néhány fiatalember, hogy e sportágot meghonosítsa, elterjessze magyar földön (azaz jégen) is.

A nők és ifjú leányok számára eleinte kifejezetten károsnak vélték eme testmozgás el-

sajátítását és gyakorlását. Persze, nem a korcsolyázóegyesület alapítói, hanem egyes nevelők, akik úgy gondolták, hogy a lányok letérnek az erény útjáról, ha lábukra korcsolyát csatolnak. Voltak orvosok is, akik azt harsogták, hogy a fiatal női szervezetnek árt a korcsolyázás, meghűlés és egyéb betegségek okozója lehet e sport, vagyis az egészségre ártalmas, ezért lányok számára kerülendő szórakozás.⁸

A városligeti tavon azonban „megtört a jég”, egyre többen és többen merészkedtek a befagyott víztükörré. A korabeli újságok tudósításai szerint Eötvös József bárónak és két leánykájának is szerepe volt abban, hogy más nők is korcsolyát csatoltak: a miniszter és gyermekei ugyanis jó példával jártak elől, gyakorta látogatták a jégpályát. Eleinte a példa és a kíváncsiság inkább a férjes asszonyokat vonzotta a jégre, főként az arisztokrata hölgyek köréből. 1872-ben viszont a *Vasárnapi Újság* egyik száma már arról számolt be, hogy a korcsolyasport a nők körében teljesen elterjedt. Az újságíró szerint valószínűleg azért, mert ez a mozgásforma könnyű és kellemes időtöltés.⁹

Emellett biztosan több dolog is szerepet játszott abban, hogy a nők egyre nagyobb számban keresték fel a jégpályákat: egyesületek, a pályák fejlődése, kiépülése, a korcsolya tökéletesedése (a Halifax-rendszerű fémkorcsolyát felváltotta a vékony pengéjű acélkorcsolya) és a műjéggyártás korszerűsítése.¹⁰ A korcsolyázás külön ruhadivatot hívott életre. Az újságokban a korcsolyasporttal összefüggő írások tetemes részét azok a rajzos tudósítások tették ki, amelyeket a női olvasók számára írtak a párizsi, a bécsi és a pesti korcsolyázóruhákról. Türelmetlen hölgyek követeltek újabb és újabb modelleket az újságoktól, amelyek olvasói levelekre válaszolva vadonatúj ruhák rajzait közölték.¹¹ Még a századvégen is gyakorta olvashatunk efféle híradásokat az újságokban, s az Ignotus által írt levelekből 1893-ban is kiolvasható, hogy a jégpálya megnyitására külön toalettet csináltattak az asszonyok, az „Emmához” hasonló polgárfeleségek is.¹²

A nők számára a korcsolyázás több volt, mint holmi sport. A fiatal lányok a jégpályán találtak hódolóikkal, a férjes asszonyok számára a jégpálya a társasági élet és a „divatbemutató” egyik színtere volt a múlt század végén.

A századvég Magyarországon is feltűnt egy új sportág, a kerékpározás, amelynek hívei ugyanolyan akadályokkal kellett megküzdenek, mint húsz-huszonöt évvel ezelőtt a korcsolyázás hódolói. A férfiak körében a kerékpározás hamar elterjedt, ám a nők számára ezt veszedelmes, az illeteml összeegyeztethetetlen sportnak tartották. Több ellenző úgy vélte, hogy a nők csak azért akarnak kerékpározni, hogy lobogó ruháikat mutogassák, s gavallérokat szerezzenek. A *Kerékpáros Hölgyek Lapja*, amely a Pécssett szerkesztett *Kerékpár-Sport* című kétheti újság melléklete volt 1897-től, egyik számában azt ajánlotta, hogy a hölgyek inkább biciklizzenek „egyelőre” szoknyában, mivel a nadrágot sokan nem nézik jó szemmel. Ám annyit megengedhetőnek tartottak az újság készítői, hogy a szoknya „a rendesnél 8–10 cm-rel rövidebb legyen, szélessége 3 méternél több ne legyen”, és sapka helyett szalmakalapot hordjanak a sportos hölgyek.¹³ Jellemző azonban, hogy még e szaklap írói sem haboztak a kerékpározó hölgyek elleni gúnyt illetően. Több cikkben is arra utaltak, hogy a sportos hölgyek csak férjre vadásznak, s nem a testmozgás érdekli őket. Erre utaltak például az ilyesfajta viccek:

„Czéltaian:

Kerékpáros: – Kisasszony pompásan kerékpározik. Ugyan miért nem lép be egyletünk tagjai közé?

Hölgy: Miért lépjek be, hiszen valamennyien nők.¹⁴

Máshol azt emelték ki, hogy a kerékpározás káros az egészségre, illetve arra figyelmeztettek, hogy a leányok nagy veszélyben vannak a kerékpáron, hiszen nem tudja őket

elkísérni az anyjuk vagy a gardedámjuk. Több cikkből is kiderül, hogy főleg a férjes asszonyok kerékpározását helyeselték (persze, abban az esetben, ha házastársuk is kerekezett).¹⁵ Akadtak azonban néhányan, akik megértően és támogatólag viselkedtek a sokak által csak hóbortosnak tartott kerékpározó hölgyekkel szemben. Például az a Herendi H. Artúr nevű alkalmi rímfaragó, aki egy hosszas költeményét e sorokkal kezdte:

„Kerékpár most a szívek mozgatója,
Azon oldódik minden probléma.
Azért talán oly lelkes hódoló:
Asszony, leány, anyós és nagymama.”¹⁶

A franciáktól és az angoloktól átvett sport a századfordulóra már számos követőre talált a magyar hölgyek körében is, ám nem ez volt az utolsó olyan sportág, amelynek művelésére a nőknek ki kellett vívniuk maguknak a jogot.

A tornázás is a franciáktól „terjedt” el, s nagyon lassan hódított tért Magyarországon, annak dacára, hogy a korabeli nevelésügyi lapok (*Néptanítók Lapja*, *Nemzeti Nőnevelés* stb.) és nevelési szakkönyvek rendszeresen foglalkoztak e témával. A testneveléshez azonban alkalmas sportterek és tornatermek kellettek, ezek pedig – a tanfelügyelői jelentések szerint – az 1870-es és az 1890-es évek között még jórészt hiányoztak. A századelőről már számos olyan pillanatfelvétel maradt ránk, amely tornázó kislányokat mutatott be a korabeli újságolvasóknak. Például egy 1909-es cikkben, amely egy budapesti vívó- és tornaiskoláról szólt, kislányokat láthatunk fiúkkal együtt tornázni. Az újságíró szerint ez javára válik a lányok testi fejlődésének, mozgásalakulásának.¹⁷ A lap egy másik cikkében ugyanebben az évben a fővárosi Szent Angelina görögkeleti szerb leánynevelő intézetet mutatták be, ahol a növendékek egy svéd tomatanárnő vezetésével edzették testüket. A képeken matróruháas lányok kapaszkodnak a bordásfalakon (!), s botos gyakorlatokat mutatnak be.¹⁸

(*Bálok, multságok*) A mozgásnak egy másik formáját jelentette a tánc, amely a nők és lányok szabadidejének egyik érdekes színtöltője volt. A farsangi szezonban rendezett bálok, az egész éven át látogatott táncestélyek és tánciskolák a társasági élet és az illetéktelenség fontos színterei voltak. Még – az egyébként kissé maradian gondolkodó – Beniczky Irma is ajánlotta egyik korai könyvében a táncot, kiemelve, hogy nem fűzőben és szűk cipőben illik járni.¹⁹ A táncoló hölgyek azonban még a századvégen is gyakorta fűzővel ügyeltek alakjukra, holott e ruhadarab akkorra már szélesebb körben gúny tárgya volt. A *Veréb Jankó* című pécsi vicclapban például ez az anekdota jelent meg:

„Táncközben

- Nemde uram, ön is tagja a pécsi atletikai klubnak?
- Honnan sejtí ezt nagysád?
- Nagyon erősen tud szorítani.
- Óh bár én szorítanám; de azt tartom, hogy más atléta szorítja kegyedet.
- Más atléta? Miféle más atléta?
- No ne jöjjön mindjárt zavarba. A derékfűző.”²⁰

A bálozás, a táncvigalmak, az ezekkel járó „felhajtások” és előkészületek, valamint a tetemes anyagi kiadások gyakorta arra ösztönözték a férfi újságírókat, hogy a bálozó nőket nevetségessé tegyék. 1879-ben a *Vasárnapi Újságban* például egy „boldogtalan apa” tollából gúnyos, jó humorral megírt cikk jelent meg a bálokról. Szerinte a multság semmi jót nem hoz a lányoknak és nőknek, hiszen egész éjjel ugrálhatnak, szétbomlik a frizurájuk, elszakad a ruhájuk, a cipőjük, ráadásul kényelmetlenek is ezek az öltözékek, bál

után pedig nem lehet kocsit kapni, s a nagy mulatozást másnap fejfájás követi.²¹ (Hogy mennyire nem túlzott az „apa”, azt jól mutatják azok a kiállítási tárgyak – széttagosított se-lyemcipellők, szoros midedek és elszakadt ruhák –, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár kiállításán szerepeltek.)²² Számos foglalkozási csoportnak, társadalmi rétegnek megvoltak a saját báljai, erre utalnak a korabeli újsághíreken és meghívókon kívül a táncrendek formái, például a jogászbálon § alakú, a gyógyszerészeknek patikamérleg stb. dukált. Mint F. Dózsa Katalin írja, a farsangi bálók fontosak voltak vidéken és Pesten egyaránt. „Az évad a legtekintélyesebbnek tartott jogászbállal kezdődött. Utána következett a technikus-, a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete, a Nőképző Egylet, a protestáns, a medikus-, a bölcsőde- és mentőbál – általában mindegyik jótékony célú volt. 1873-ban rendezték meg az első athléta-, a XX. század elejétől pedig az igen elegáns Széchényi- és Izabella-bálokat. A legelődkelőbb az időnként Budapesten is megtartott udvari bál volt. A farsangot a kissé bohém, jelmezes művészbál zárta.”²³ Látható tehát, hogy több bált is női szervezetek rendeztek, s a bevételeket jótékonyásra fordították.

A lányok tizenégy-tizenöt éves korukban mehettek először bálba, s férjhezmenetelük után bálányák lehettek (azaz egy-egy bál fővédnökei). Az *Új Idők*ben egy újságíró humoros formában számolt be egy bálanya napirendjéről, akinek tengernyi elfoglaltsága ellenére a legfőbb gondja, hogy lányát jól férjhez adja, s legszentebb kötelessége, hogy e lányt mindenütt állandóan szemmel tartsa.²⁴ Kislányairól a fentebb már idézett „boldogtalan apa” ezt írta: „Miczike... tizenöt (éves). Ez már inkább chloroformot szagol be, semhogy itthon maradna, s Muczika, a ki még csak tizenkét tavaszt látott, világfájdalmat érez, hogy itthon kell maradnia, keservesen panaszolja, hogy milyen boldogtalan egy lény ő, s készül kolostorba.”²⁵ Nagymamakorú hölgyek is jártak bálókba, erről vall például az *Új Idők* egyik írása, amelyben báli legyezők beszélgetnek.²⁶

Nem csupán a farsangi szezonban rendeztek mulatságokat; különböző jótékonyági estek, táncünnepélyek egész évben voltak, gyakran éppen egy-egy helyi nőegyesület rendezte ezeket. 1893-ban például a Pécsi Jótékonyági Nőegylet szervezett egy kocsivirágkorzót, amelynek teljes programja és lefolyása ránk maradt a korabeli sajtótermékek lapjain. A rendezvényen a város közép- és felsőbb rétegéhez tartozó családok vettek részt, de szemlélője volt a kocsifogatoknak és egyéb látványosságoknak a város apraja-nagyja. Az eseményt lövésekkel nyitották meg, s a díszes fogatok a Széchényi térről vonultak fel a Tettyére. Ott hagyományos szórakozási formákkal mulattatták az egybegyűlteket, volt céllövészet, léggömberegetés, kiflievésverseny, zsákbanfutás és karikadobálás, este pedig természetesen bál. Az est fénypontja azonban az akkori kor legnagyobb szenzációja volt: nyolc „villamos ívlámpával” kivilágították az esti Tettyét, s ez a látványosság a források szerint sok nézőt vonzott.²⁷

A társasági élet és művelődés színterei voltak még a színházak és a hangversenytermek.

(*Egyleti élet, női klubok, kaszinók*) Sok nő vett részt különböző egyletek, társaságok életében. Somogyi így írt erről gúnyos hangnemben: „Ebéd után [a nő] részt vesz egy nőegylet – mert egy ilyennek szinte választmányi tagja, ha nem elnöknője – választmányának ülésében. Az ülésben köztetszésben részesülő beszédet tart a gazdasszonyi teendők fontosságáról, az anyagi jólét emeléséről vagy a cselédek megjutalmazásáról. Az ülés után meglátogatja egyik vagy másik barátneját, hol már több rokon lelket együtt talál. Itt

egy-egy csésze kávé vagy csokoládé mellett alapos megbeszélés tárgyát képezik: a cselédek rosszasága, a férfiak zsarnoksága, s több efféle.”²⁸

A század utolsó éveiben Európa több városában női klubok és kaszinók nyíltak. Az egyik korabeli forrás szerint az első ilyen intézményt – régi szalonok hagyományából merítve – 1897-ben nyitották meg Párizsban, ahová csak két nő társaságában léphetett be férfi. Az Igric álnév mögé rejtőzött újságíró úgy vélte, ezen intézmény azért jött létre, hogy a nők „megbeszéljék a módokat arra, hogyan küzdjék ki a női nem rég elkobzott jogait”.²⁹ Más adat szerint Anglia volt a legelső női klub hazája. Zsoldos Benő újságíró cikke szerint már 1884-ben létezett Londonban az Alexandra Club, amelynek minden brit „úrindó” tagja lehetett, ha udvarképes volt. 1892-ben pedig ugyancsak az angol fővárosban jött létre a Pioneer női klub és a női írónők klubja.³⁰ 1899-ben Szontagh Emil azt írta, hogy huszonkét női társaság van Londonban, majdnem hetvenezer taggal.³¹ A századforduló táján a magyar főváros lapjaiban is többen szóltak a női klubokról, a férfi újságírók tagadták ennek létjogosultságát. Páran kifejtették, hogy a magyar nőnek otthon jobb, nem kell „nők klubja”. Néhányan leírták azt a női időtöltést, amely szintén szemet szűrt a férfiaknak: a kávéházak látogatását. A délutáni órákban a kávéházakban uzsonnázó, kávézgató hölgyeket bűnösnek vélték, azt írták róluk, hogy miközben pletykálgodnak, elhanyagolják a családjukat, a háztartást.³² Az *Élet* című lapban egy V. S. monogram mögé rejtőzött szerző azt írta, hogy sürgető szükség van a női klubokra a kávéházi unaloműzés helyett, mert a nők minél nagyobb önállósítása ezt megköveteli.³³ Egy másik újságíró szerint is érthető, ha a nők a kávéházakban töltik idejüket, hiszen a középosztálybeli nők nem tudják megvenni a könyveket és a képes magazinokat, divatlapokat, a New York, a Fiume és a Múzeum kávéházban pedig mindezek a rendelkezésükre állnak. Azt javasolta, hogy egyesületek vagy magánszemélyek alapítsanak könyvtárakat, esetleg olyan klubokat, ahol uzsonnát is felszolgálnak az olvasnivaló mellé.³⁴

(*Olvasás*) A nők szabadidős elfoglaltságai mellé tehát a századvégre általánosan felzárkózott az olvasás. Mint a történelem során oly gyakran, a neves és kevésbé ismert személyiségek megpróbálták tanácsokat adni a fiatal lányoknak és nőknek azzal kapcsolatosan, hogy mit is olvassanak. Az iskolai és népkönyvtárak szervezése vidéken is lehetőséget nyújtott a művelődésre, a növekvő könyv- és lapkiadás pedig szintén a megnövekedett igényeket, az iskoláztatás kiszélesedését és az analfabetizmus visszaszorulását tükrözte.³⁵ Beniczky Irma már az 1870-es évek elején többször is szomorúan megállapította, hogy a nők csak a kölcsönkönyvtárak „kívül-belül szennyest” műveit olvassák, szépirodalmi lapokat pedig csak akkor vesznek kézbe, ha divatrésze is van.³⁶ A folyóiratokban közölt szépirodalmi művek azonban gyakran nem voltak magas szintű, valódi művészi értékű alkotások, mint ahogyan azt már 1862-ben a *Nővilág* című lap is szóvá tette, „emészthetetlen kotyvalék”-nak nevezve a megjelenő verseket és novellákat.³⁷ Többen károsnak vélték, hogy a nők válogatás nélkül olvassák az eléjük kerülő műveket, „képzeletet izgató regényeket”,³⁸ ezért olyan alkotásokat javasoltak, amelyeket valóban érzelme- és értelemnemesítőnek gondoltak. Medve Imre például elsősorban a magyar írók és költők műveit ajánlotta a hölgyek figyelmébe, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Eötvös József, Jókai, Fáy András és mások nevét emelte ki, a női írók közül pedig Jósika Júliát, Karacs Terézt, Vahot Sándornét, Ferenczy Terézt és „Emíliát”.³⁹ Láthatjuk tehát, hogy a század nem csupán a női olvasók, hanem a női tollforgatók megjelenésének idő-

szaka is volt. (Erről tanúskodik a folyóiratokban megjelent, nőktől származó, tetemes mennyiségű írás is.)

Több könyvsorozat darabjait az alkotók és a kiadók elsősorban nőknek szánták, mint például a *Vasárnapi könyvtár*, az *Ismerettár*, a *Közhasznú Családi Könyvtár* és a *Magyar remekírók* sorozat műveit. Ezek egyes példányait a folyóiratokban is bemutatták, népszerűsítették.

A *Magyar Háziasszony* című lapban nemcsak azt tették közzé, hogy mit olvassanak a magyar nők, hanem azt is, hogy mit nem ajánlatos forgatniuk. A „francia naturalisztikusok” műveit találták például károsnak, mert a nők „nagyon meg találnák ismerni az életet ezernyi bajával, tömördek undokságával, s visszariadnának a küzdelemtől, mely mindnyájunknak közös rendeltetése.”⁴⁰ Sem a realitásokról, sem az ábrándokról szóló regényeket nem tartotta megfelelő olvasmánynak e vezércikk írója, hiszen a franciák mellett a német szentimentalisták műveit is károsnak vélte, mert „balga ábrándokat” meríthetnek belőlük a nők.

Jósika Júlia fogalmazta meg 1885-ben megjelent könyvében legátfogóbban, hogy miért kell a művelt lányoknak olvasniuk. Szerinte ez gondolkodásra és önismeretre nevel, a műveltség megszerzésére szolgál. Ő a hagyományosan felsorolt könyvek mellett ajánlotta az útleírásokat, a művészet- és világtörténeti műveket, sőt a természettudományos írásokat is. A lapok közül pedig a *Vasárnapi Újságot*.⁴¹ Szomaházy István a *Magyar Lányok* című lapban a századvégen hasonló műveket javasolt olvasnivalónak. Legalább napi egy órát ajánlott olvasásra, s a külföldi könyveket – különösen a „francia rémregényeket” – a magyar határon kívülre akarta „hajigálni”.⁴² (Az újság megjelenésekor a szerkesztő, Tussek Anna vezércikkében kifejtette: az a cél vezérli, hogy a magyar lányok kezébe olyan lap jusson, amely kerüli az idegenszerűséget, s az igazi nemzeti szellem fogja áthatni minden sorát.⁴³ Szomaházy is ennek szellemében írta cikkét.) A *Nemzeti Nőnevelés* egyik 1910-es cikkében, amelyben a polgári iskolák lányainak olvasási szokásairól is szó esett, a szerző kiemelte az ifjúsági könyvtárak szerepét. Konkrét helyszíneket is említett, ahol a lányok sokat olvastak: a nagybányai iskolában például tizennyolc mű elolvasása (vagy legalábbis kikölcsönzése) jutott egy lányra.⁴⁴ A szerző azonban felhívta az iskolák figyelmét, hogy jobban válogassák meg, mit adnak a lányok kezébe.

A századfordulóra az olvasás, a tánc, a színház, a séta és a sporttevékenységek a férfiak rosszsallása ellenére széles körben elterjedtek a nők körében, mint a szabadidő eltöltésének lehetséges módjai. Újabb szórakozási formák is megjelentek, mint például a mozi, amely a szegény nők számára is elérhető időtöltés volt. Míg egy-két évtizeddel korábban a nőknek nem illett idegen férfiakkal érintkezniük, mindez a filmszínházak megjelenésével fellazult, hiszen ott vadidegen férfiak és nők kerültek egymás mellé a sorokban (jóllehet az eltérő helyárok miatt a vagyoni alapú elkülönülés fennmaradt). Ware amerikai történész azt írta ezzel kapcsolatosan, hogy mindez „szimbolizálta a szabadidő heteroszexuális orientációjának növekedését”.⁴⁵ Ahogyan a munkahelyek és a világi iskolák egy részében is bevezették a századfordulóra a „koedukált” együttlétet, mindez a szórakozás színterein is lezajlott. Ahogyan a mozikban, úgy a városok más helyszínein is elkülönültek egymástól az embercsoportok – így a nők is –, mindenki a saját társadalmi pozíciójának, családi helyzetének és szerepkörének megfelelő helyekre járt.

Az industrializáció és az urbanizáció, a gazdasági és a társadalmi változások tehát a századfordulóra lényegesen megváltoztatták az addigi uralkodó ideológiákat, s a nők – elsősorban a városiak – számára kitágultak a lehetőségek. A középosztálybeli nők főként szabadidejük növekedése és a háztartásvezetésben kivívott önállóságuk révén, a munkásnők pedig bé-

rejük miatt kértek részt a közéletből, s nyilvános színterekre vágytak. A mezőgazdaságból élő, falusi nők (családi) élete sokkal lassabban változott meg, Magyarországon még a két világháború között is sok helyütt szinte érintetlen volt a paraszti életforma.

IRODALOM

- 1 Nagy Ivánné naplója 1883–1895. OSZK Kézirat-tár. Oct. hung. 1164, 23–32. l.
- 2 Beniczky, I.: A nők hivatása. Heckenast, Pest, 1870, 185. l.
- 3 Járhat-e a nő egyedül? Magyar Háziasszony, 1882. július 30., 2–3. l.
- 4 Vasárnapi Újság, 1880. október 17. XXVII/42., 692. l.
- 5 Bársony, I: Nők a vadászon. Vasárnapi Újság, 1909. augusztus 1. LVI/31., 647. l.
- 6 Kun, L.: Egyetemes testnevelés- és sporttörténet. Sport, Bp., 1984, 107. l. Umminger, W.: A sport krónikája. Officina Nova, Bp., 1992, 90–91. l. Konrád, G.: A korcsolyázósporról. Új Idők, 1900. január 14., 62. l.
- 7 „Jeges Medve”: A jégsport bölcsőkorából. Új Idők, 1896. január 12., 66–67. l.
- 8 Uo.
- 9 „Korcsolyázó nő” (–á–r–). Vasárnapi Újság, 1872. január 7. XIX/1. 4. l.
- 10 Kun, L. i. m. 210. l.
- 11 Vasárnapi Újság, 1879. január 12. XXVI/2., 21. l. Új Idők, 1896. január 12. II/3., 60. l. Vasárnapi Újság, 1907. január 13. LIV/2., 27. l.
- 12 Ignótus: Emma asszony levelei. Magvető, Bp., 1985, 37. l.
- 13 Kerékpáros Hölgyek Lapja. 1897. július 10. I/1., 254. l.
- 14 Karika–Viczc. Kerékpár-Sport, 1897. szeptember 10., 362. l.
- 15 Pl.: A hölgykerékpárosok első hírnöke... Kerékpár-Sport, 1896. április 10., 51. l.
- 16 Herendi H., A.: Nők a kerékpáron. Kerékpáros Hölgyek Lapja, 1897. július 10. I/1. 1. l.
- 17 Leányok vívóiskolája. Vasárnapi Újság, 1909. december 5. LVI/49., 1017. l.
- 18 A Budapesti Szent Angelina... Vasárnapi Újság, 1909. július 18. LVI/29., 608–609. l.
- 19 Beniczky, I. i. m. 189. l.
- 20 Veréb, J. 1887. január 30. III/V., 39. l.
- 21 Bál után. Vasárnapi Újság, 1879. január 26. XXVI/4., 59. l.
- 22 „Táncról-táncra.” Bálók és táncvigalmak a kiegyezéstől a negyvenes évekig. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténeti Múzeum kiállítása, 1996. január 22.–március 30.
- 23 F. Dózsa, K.: Letűnt idők, eltűnt divatok 1867–1945. Gondolat, Bp., 1989, 143. l.
- 24 Angelo: Egy bályana napirendje. Új Idők, 1898. február 13. IV/7., 151. l.
- 25 Bál után. A Vasárnapi Újság idézett cikke.
- 26 Bál után. Új Idők, 1898. január 9. IV/2., 41. l.
- 27 Június. A Pécsi Jótékony Nőegylet javára Péccsett 1893. június 18-án rendezett virágkorzó emlékére. Szerk.: Kéry, Gy. Pécs, 1893, 15. l.
- 28 Somogyi, G.: A nőkérdés hazai viszonyainkra való tekintettel. Igló, 1879, 12. l.
- 29 Igric: Asszonyok klubja. Új Idők, 1897. március 21. III/13., 278. l.
- 30 Zsoldos, B.: London legelső női klubjai. Vasárnapi Újság, 1909. augusztus 8. LVI/32., 668–669. l.
- 31 Szontagh, E.: A nő kaszinóról. Új Idők, 1899. február 12. V/7., 145–146. l.
- 32 Illyesmikét írt például Igric és Körös Nők klubja I–II. című cikkében. Új Idők, 1898. május 1. IV/18., 388–390. l.
- 33 V. S.: Nő-klubok. Élet, 1892. szeptember 30. II/17., 610–613. l.
- 34 Szikra: Nők klubja. Új Idők, 1898. május 8. IV/19., 412. l.
- 35 A korabeli könyvtári helyzet megismerése céljából az alábbi műveket tekintettük át: Iskolai és Népkönyvtár című lap, Bp., 1878. I. évf. Szerk.: Dolinay, Gy.; Göbel, J. Gy.: Az iskolai és a népkönyvtárak. Székesfehérvár, 1879; A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében, 1849-től 1945-ig. Gondolat, Bp., 1970; Szabóki, Gy.: Mit olvastak a népiskolai tanulók a dualizmus korában? Magyar Pedagógia, 1968/2–3., 254–169. l.
- 36 Beniczky, I. i. m. 181. l.
- 37 A nőnem közhasznú szakirodalma. Nővilág, 1862. március 20. VI/8. 120. l.
- 38 Beniczky, I.: Gyakorlati széptan. Franklin, Bp., 1876, 40. l.
- 39 Medve, I.: A magyar gazdasszony teendői. Heckenast, Pest, 1872, 65–79. l.
- 40 A regényolvasásról. Magyar Háziasszony, 1882. szeptember 17., 1–2. l.
- 41 Jósika, J.: Pályavezető fiatal leányok számára. Franklin, Bp., 1885, 157–159. l.
- 42 Szomaházy, I.: Mit olvassanak a magyar lányok? Magyar Lányok, 1895. március 3. I/11., 166–167. l.
- 43 Tutsek, A.: A Magyar Lányokról egy magyar lányhoz. Magyar Lányok, 1894. december 16. I/1., 1. l.
- 44 Relkovic, M.: A polgári leányiskolák 1909-ben. Nemzeti Nénevelés, 1910. március–április XXXI., 172–177. l.
- 45 Ware, S.: Modern American women. A documentary history. The Dorsey Press, Chicago, Illinois, 1989, 23. l.